

8

Norsk misjon i Latin-Amerika: frå sjømenn og pinsevener til utviklingsprosjekt og politikk

Bjørn Ola Tafjord¹

Norsk misjon i Latin-Amerika er eit mykje meir omfattande og innvikla føretak enn ein kanskje først skulle tru. Verksemdene misjonærane og misjonsorganisasjonane driv dreier seg slett ikkje berre om evangelisering og kyrkjebygging, dei styrer blant anna også med bistands- og utviklingsprosjekt, og mange av dei har tette band til forskings- og utdanningsinstitusjonar. Dei kan også knytast til utanrikspolitikk og diplomati, sjøfart, handel, turisme og migrasjon, ja til det meste som denne boka elles handlar om. Feltet fortener meir merksemd enn det hittil har fått både i forskinga og i den breie offentlegheita, for trass i at det er så omfattande, er det påtakeleg få som har kasta lys over det.

Dette kapittelet skildrar sentrale trekk ved norsk misjon i Latin-Amerika, både historisk og med tanke på tilhøva i dag. Ei slik brei oversikt over norsk misjon i Latin-Amerika finst ikkje frå før. Ved hjelp av døme freistar eg å få fram detaljar og noko av kompleksiteten bak dei generelle tendensane som eg peikar på. Det er viktig å understreke at denne korte framstillinga langt ifrå

¹ Takk til Hans Geir Aasmundsen, Live Danbolt Drange, Kjell Jaren og Åse Røsvik de Vargas for oppmuntring og hjelp med opplysningar, kjelder og forskingslitteratur. Takk òg til deltakarane på forskingsseminaret for religionsvitenskap og teologi ved Universitetet i Tromsø og til Maren Christensen Bjune for kritiske og konstruktive kommentarar og spørsmål.

er uttømande. Det som er i fokus, er band og førestillingar som norsk misjon i Latin-Amerika har skapt og nytta seg av. Medan dei aller fleste av dei fragmentariske forskarbidraga som tidligare er skrivne om temaet, er førte i pennen av personar som sjølv har eller har hatt ei eiga religiøs og ofte også profesjonell tilknytning til misjonsfeltet, nærmar eg meg det heile utanfrå med religionshistoriske briller.

Som for dei fleste politiske og religiøse prosjekt er den beste måten å analysere misjon på å sjå han i samanheng med andre tema, hendingar, strukturar, aktørar, føretak, relasjonar og interesser. Difor er innhaldet i dei andre kapitla i denne boka viktige kontekstar her. Likeins vil innsikt i verksemdene og nettverka til norske misjonærar og misjonsorganisasjonar i Latin-Amerika og Noreg gi betre forståingar av slikt som er omtala i dei andre kapitla.

Dei som var først ute: slavehandlarar, sjømenn, utvandrарar og pinsevener

Kjelder frå 1700-talet fortel om misjonærar frå Noreg i Dansk Vestindia, altså på dei karibiske øyene som i dag utgjer dei amerikanske Jomfruøyene. Ein av dei var Erich Røring Wold frå Asker, som i 1770 gav ut ein ABC for misjonen og ei salmebok på kreolsk (sjå Donnella 2007). Misjon og kolonialisme har gått hand i hand, også der nordmenn har vore involverte, både før og etter at Noreg vart konstituert som ein eigen nasjon og stat i 1814.

Det vert ofte hevda at Noreg er det landet som har sendt flest misjonærar ut i verda i høve til eige folketal. Den første norske misjonsforeininga, Det Norske Misjonsselskap (NMS), vart stifta i Stavanger i 1842, same år som Konventikkelplakaten vart oppheva slik at det vart lovleg for lekfolk å organisere og leie religionsutøving. Året etter vart Misjonsskolen for utdanning av misjonærar (i dag VID Stavanger) grunnlagt i same by. NMS vende tidleg søkelyset mot det sørlege Afrika, og særleg Madagaskar frå 1866, og sidan mot Kina frå 1902. Latin-Amerika, som vart rekna for å vere katolsk kontrollert område, var ikkje selskapet særleg oppteke av den første tida.

I Latin-Amerika på slutten av 1800-talet var den organiserte norske kristne omsuta først og fremst retta mot nordmenn sjølv. Mange norske sjømenn var innom hamner i Karibia og Mellom- og Sør-Amerika. For å drive indremisjon blant dei vart det i 1888 oppretta ei sjømannskyrkje i Buenos Aires, som skandinaviske sjøfolk då kalla den verste byen i verda om vi skal tru det som står

skrive på nettsidene til Sjømannskirken (Sjømannskirken, udatert b). Seinare har det vore norske sjømannskyrkjer mellom anna på Curaçao og Aruba (Dei nederlandske Antillane) og i San Fernando (Trinidad), Veracruz (Mexico) og Santos (Brasil). Sjømenn ikkje berre frå Noreg, men også frå andre land, har fått kyrkjeleg merksemd der. Nært samarbeid med andre skandinaviske sjømannskyrkjer har vore vanleg. Ved den danske (og seinare svenske) sjømannskyrkja i Callao-Lima (Peru) var det i ein periode på 1960-talet tilsett norsk husmor og assistent (sjå Sjømannskirken, udatert a). I 2014 vart ei ny norsk sjømannskyrkje innvia i Rio de Janeiro etter «økt interesse i norsk næringsliv for investeringer i Brasil» og fordi det var stadig fleire nordmenn som hadde bussett seg i byen (Sjømannskirken, udatert c).

I samband med den omfattande utvandringa til Amerika i siste halvdel av 1800-talet og byrjinga av 1900-talet flytta nordmenn også til Latin-Amerika (Sæther 2015; sjå også Sæther kapittel 2). Somme slo seg ned i byane, medan andre vart kolonistar på det som hadde vore indiansk land – eller «tomt» land, som det gjerne vart kalla. Mange stader oppretta immigrantane egne kyrkjer. Eg har ikkje funne kjelder som fortel om egne norske immigrantkyrkjer. Det vanlege ser ut til å ha vore at nordeuropearar frå fleire land samla seg i og kring felles kyrkjer. I dei større byane verkar det som om særleg skandinavar har funne saman (sjå til dømes Iglesia Dinamarquesa, udatert). Eit seinare døme på at ein nordmann har spela ei sentral rolle i opprettinga av ei fleirnasjonal luthersk kyrkje – for skandinavar, sveitsarar, tyskarar og etterkomarane deira – er Odd Knævelsrud, som leia bygginga av Iglesia Evangélica Luterana El Adviento i Quito, Ecuador, mellom 1955 og 1960 (Iglesia Evangélica Luterana 2002).

Tidleg på 1900-talet reiser rett nok fleire frå Noreg til Latin-Amerika også for å drive misjon mot andre grupper. Blant dei tidlegaste norske misjonærene i Sør-Amerika var ekteparet Nils og Marie Gunstad frå Jevnaker og Vennesla. Dei reiste i 1903 til Chile, på vegner av Alliance-misjonen (i dag Misjonsalliansen), fordi Kina, som dei eigentleg skulle til, stengde grensene for innreise på grunn av krig. Dei vart buande i Chile livet ut, først i Ancud og sidan i Pitrufoquén. Marie døydde allereie i 1925, medan Nils levde og verka som misjonær i landet heilt til 1949. Brev frå Marie som vart publiserte i diverse engelskspråklege misjonstidsskrift (sjå Flower Pentecostal Heritage Center, udatert), tyder på at dei snart vart engasjerte i pinserørsla som vaks fram og spreidde seg særleg frå USA like etter at dei var komne til Chile.

Frå Nils finst det brev som han sende heim til familien. I dei fortel han mellom anna at han har preika i metodistkyrkjer, baptistkyrkjer, presbyterianske og anglikanske kyrkjer. Han vart endåtil vald til pastor i metodistkyrkja i Pitrufuén, sjølv om han ikkje var metodist. Han var oppteken av situasjonen til både innvandrarane og mapuche-indianarane (Western 2007).

Den norske misjonæren som sette mest spor etter seg i Sør-Amerika tidleg på 1900-talet, er nok Berger Johnsen frå Staubø utanfor Tvedestrand, også han pinseven. Han reiste først til USA og vart vekt der, før han i 1910 i samarbeid med ein kanadisk misjonær, Alice Wood, reiste til Argentina for eigne midlar. I 1914 etablerte han seg i Embarcación, i provinsen Salta nordvest i Argentina, for å misjonere blant guaraní-, qom- og wichí-indianarane i det området som heiter El Gran Chaco. I 1915 var han heime i Noreg og samla inn pengar, og i åra etter sende folk her små summar til han. Frå 1916 bygde han ei kyrkje i Embarcación (som finst enno og høyrer til ei lokal grein av Asamblea de Dios, leia av Marcos Delgado, barnebarnet til ein av dei første som skal ha vorte omvend der, sjå Solvoll 2012). I Argentina møtte han også Hedvig Berg, svensk misjonær, som han gifta seg med. Misjonsarbeidet vart etter alt å dømme møtt med lite interesse lokalt dei to første tiåra, men i 1933, midt under den blodige Chaco-krigen, skal det brått ha oppstått ei vekking, altså ei bølge av omvending og religiøs iver, då hundrevis av indianarar oppsøkte misjonærane og for ei tid tok opp somme kristne praksisar. Det skal likevel ha vore mange utfordringar for misjonen også etter dette. Berger Johnsen døydd i Embarcación i 1945 (Iversen 1946; Bundy 2009: 347–350). I dei seinare åra har fleire framheva Berger Johnsen som ein av dei aller første som bringa pinsærsla til Argentina, og norske pinsevenar reknar han i dag som pioneren for misjonsengasjementet deira i Argentina og Sør-Amerika og dermed som ein forgjengar for arbeidet som i dag er organisert gjennom De Norske Pinsemenigheters Ytremisjon (Pym).

Sjølv om både Gunstad og Johnsen og andre tidlege norske misjonærar i Latin-Amerika (for der var fleire) hadde visse band til særskilde misjonsorganisasjonar, kyrkjer og miljø i Noreg, så opererte dei likevel i stor grad på eiga hand i felten. Eller rettare sagt, dei samarbeidde meir gjennom lokale og internasjonale nettverk enn gjennom norske. Dei vart aktørar i lokale kontekstar der dei slo seg ned, og i ei internasjonal misjons- og vekkingrørsle som dei opplevde å vere del av. Av praktiske årsaker var det krevjande å oppretthalde jamleg kommunikasjon med samarbeidspartnarar og sympatisørar i Noreg.

Pinsevenene var altså tidleg ute, ikkje berre i Chile og Argentina, men også i Paraguay, der Kaleb Hansen var mellom 1936 og 1939, også han mesteparten av tida i El Gran Chaco (Hindar 1996), og i Brasil, nærare bestemt i Mato Grosso, der Frantz Mangersnes arbeidde som misjonær frå 1948. Mangersnes hadde sidan også lengre opphald både i Paraguay og i Argentina (Bjørnevoll 2013). Etter andre verdskrigen vart det lettare å reise, og fleire norske pinsevever var i Sør-Amerika i lengre periodar som misjonærar eller på kortare besøk for å støtte misjonsarbeidet på anna vis. At andre norske kyrkjer og misjonsorganisasjonar ikkje viste interesse for Latin-Amerika i denne perioden, hadde bakgrunn i eit vedtak som vart gjort på ein stor internasjonal protestantisk misjonskonferanse i Edinburgh i 1910. Ifølgje dette vedtaket skulle ein ikkje rekne Latin-Amerika som misjonsmark fordi verdsdelen allereie var kristna av den katolske kyrkja (Stanley 2009; sjå også Aasmundsen 2016: 35).

Luthersk misjon og statsstøtta utviklingsprosjekt frå 1960-åra

Andre norske misjonsorganisasjonar kom ikkje til Latin-Amerika før frå og med slutten av 1960-åra. Dei var då del av ei større bølge av protestantiske misjonsprosjekt frå andre land i Nord-Europa og ikkje minst frå Nord-Amerika. Like før – under og i etterkant av det andre vatikankonsilet (1962–1965) – hadde den katolske kyrkja offentleg slått fast at det framleis stod att mykje misjonsarbeid i Latin-Amerika. I den same perioden, med utgangspunkt i opningar vedtekne under det same konsilet, vart den såkalla frigjeringssteologien utvikla av katolske teologar i Latin-Amerika. At lekfolk sjølve skal kunne samlast for å studere Bibelen, og at dei fattige skal setjast fremst, er grunnprinsipp for denne retninga (sjå til dømes Gutiérrez & Müller 2015). Somme norske misjonærar og kristne leiarar vart etter kvart påverka av ideane og praksisane som frigjeringssteologien forfekta, medan andre såg på denne rørsla med stor skepsis, ettersom dei assosierte føregangsmennene med sosialisme og kommunisme. Den større historiske konteksten var kald krig. Dette var også tida då Noreg og mange andre land i verda for alvor byrja med det som vart kalla u-hjelp. Misjonsorganisasjonar tok også del i dette og fekk slik finansiert, definerert om og utvida delar av verksemdene sine (sjå til dømes Balsvik 2016).

Blant dei lutherske organisasjonane var Santalmisjonen den første som byrja med misjonsarbeid i Latin-Amerika, nærare bestemt i Ecuador i 1966, med

faste misjonærar på plass frå 1968. Med det dei på spansk kalla Misión Luterana Sudamericana de Noruega, ønskte Santalmisjonen å stifte fleire evangelisk-lutherske kyrkjelydar i landet. Særleg ønskte dei å arbeide blant undertrykte minoritetar og «unådde folkeslag». Byen dei fekk best fotfeste i var Cañar, der dei fokuserte på å freiste å omvende kañari- eller kichwa-indianarane. Der starta dei internatskule, helsestasjon og radiostasjon. Også diverse utviklingsprosjekt for jordbruket har dei gjennomført. Og nokre bokutgivingar om kulturen og språket har fått stønad. Opp gjennom åra har Santalmisjonen, eller Normisjon, som organisasjonen vart heitande frå 2001, også arbeidd i og rundt Cuenca, Azogues og Paute, og dessutan i Ambato, Guayaquil og Quito. Normisjon er i dag i ferd med å overlate arbeidet sitt i Ecuador til lokale krefter. I likskap med mange andre misjonsorganisasjonar er dei no sterkt prega av tankar om «sjølvstendigjering» av dei som dei har arbeidd med, også kalla nasjonalisering og lokalt eigarskap. Dei gir i dag økonomisk stønad til Instituto Bíblico Luterano Ecuatoriano, som driv undervisning i teologi, bibelkunnskap og leiarskap for dei lutherske kyrkjene i landet, til to nasjonale lutherske kyrkjer (den kichwa-talande Iglesia Evangélica Luterana Indígena de Ecuador og den spansk-talande Iglesia Evangélica de Confesión Luterana) og til ein skule med evangelisk kristen profil som skal løfte indiansk identitet og kultur. Dei har også engasjert seg i naudhjelpsarbeid og bustadbygging for huslause etter det store jordskjelvet som råka Ecuador i 2016 (Drange 2014; Drange under utg.; Røsvik, pers. komm.).

Kirkens Nødhjelp har arbeidd i Brasil sidan 1967 og i Guatemala sidan 1969. Sjølv om mange ikkje tenker på Kirkens Nødhjelp som ein misjonsorganisasjon, bør han likevel reknast med her. Gjennom styre og leiarskap, religiøs ideologi og økonomisk stønad har Kirkens Nødhjelp nære band ikkje berre til Den norske kyrkja, men også til andre norske kyrkjefamfunn og til organisasjonar som Norsk Råd for Misjon og Evangelisering. Heilt sentralt i arbeidet til Kirkens Nødhjelp, både i einskilde land og internasjonalt, er eit tett samarbeid med og direkte stønad til kyrkjer, kristne organisasjonar og kristne nettverk (sjå Kirkens Nødhjelp, udatert b). Verksemda deira vert som oftast kategorisert som naudhjelp og bistand når dei rettar seg mot den breie sekulære offentlegheita, men som diakoni i kristne samanhengar, noko som er nært knytt til misjon både ideologisk og praktisk. På Cuba, til dømes, der Kirkens Nødhjelp har vore engasjert i fleire periodar sidan 1973, og kontinuerleg sidan 1994, støttar dei mellom anna

studiegrupper for bibellesing blant kyrkjelege leiarar og ungdom (Kirkens Nødhjelp, udatert a).

Misjonsalliansen, ein tverrkyrkjeleg misjonsorganisasjon med basis i Den norske kyrkja, byrja arbeid i Bolivia i 1970 og sidan også i Brasil og Ecuador (Borgejordet 2009: 8). Det Norske Misjonsselskap starta verksemd i Brasil i 1974 då Kazumi og Kjell Nordstokke (som seinare vart professor i diakoni ved Diakonhjemmet og styreleiar i Sjømannskirken) reiste til Campinas (VID 2017).

Norsk Luthersk Misjonssamband (NLM) etablerte sitt første prosjekt i regionen i 1977. Då vart Kjell og Mette Jaren sende til Peru for å misjonere. Der busette dei seg snart i byen Arequipa og grunnla dermed det som sidan har vore hovudkvarteret til NLM i landet. Oppdraget var å etablere ei luthersk kyrkje og å starte bistandsprosjekt, begge delar særleg retta mot urfolka i landet. Tidleg i 1980-åra starta NLM bibelskule og frå 1994 eit teologisk seminar i Arequipa. Kyrkja som på spansk heiter Iglesia Evangélica Luterana – Perú, vart stifta i 1995. Ho har i dag om lag tretti kyrkjelydar og driv fire barneskular og nokre barnehagar. Misjonærar frå NLM har også vore stasjonerte i høglan- det, i byen Juliaca, der bibelskulen ligg no, og i landsbyen Crucero, der dei i 1980-åra, med stønad frå Norad, bygde ein helsestasjon som det nasjonale hel- sestellet no har teke over. NLM har også vore involvert i utviklingsprosjekt knytte til jordbruk. Med finansiering frå Norad og med rettleiing frå misjo- nærane til NLM, driv den nasjonale kyrkja i dag eit «familieprosjekt» som tek opp tema som vald i nære relasjonar, seksualitet og seksuelle overgrep, krimi- nalitet og rus. For å få budskapet sin ut til fleire har NLM i Peru også satsa mykje på litteratur- og radioarbeid (Jaren, pers. komm.; Norsk Luthersk Misjonssamband 2011).

I 1978 starta NLM også arbeid i Bolivia. Meininga var at alle dei første utsendingane skulle byrje i Peru, men vanskar med visum gjorde at somme valde å reise over grensa til Bolivia, som også var med i planane til organisasjo- nen. Dei første åra retta verksemda seg først og fremst mot landsbyane Tinguipaya og Acacio og bygdene ikring dei. Hovudkontoret for NLM i Bolivia vart etablert i Cochabamba, og i Sucre vart det starta bibelskule og radiosta- sjon. I 1997 vart den nasjonale kyrkja Iglesia Cristiana Evangélica Luterana danna. Også i Bolivia har NLM drive utviklings- og bistandsprosjekt, eller dia- konalt arbeid, som dei gjerne kallar det internt, med stønad frå Norad. Dei seinaste åra har dette vore organisert gjennom den nasjonale kyrkja, som er

avhengig av økonomisk hjelp utanfrå (Jaren, pers. komm.; Norsk Luthersk Misjonssamband 2011).

Vilkåra for dei norske misjonsverksemdene i Latin-Amerika har endra seg mykje med tida. Omfattande politiske og sosiale endringar fann stad frå slutten av 1980-åra og i løpet av 1990-åra. Ei rekke latinamerikanske land innførte då demokrati att etter år med militærdiktatur. Den kalde krigen tok slutt, og fleire regionale og nasjonale konfliktrar fekk ei løysing eller vart skalt ned. Med demokratisering og fredelegare og friare forhold fekk sivilsamfunnet utfalde seg og vekse. Mangfald vart no gradvis meir akseptert i offentlege rom, også religiøst mangfald. Ny-liberalistisk ideologi og politikk førte i mange høve til at private aktørar og ikkje-statlege organisasjonar fekk ta over oppgåver frå eller drive parallelt med statlege institusjonar. Lokalt, nasjonalt og regionalt næringsliv og organisasjonsliv blomstra. Også i Noreg vart statleg utkontraktering vanlegare. Dei norske misjonsorganisasjonane og dei lokale, nasjonale og internasjonale samarbeidspartnarane deira i Latin-Amerika fekk dermed vesentleg større spelerom. Veksande vekt på religionsfridom og aukande sekularisering, samstundes som protestantiske kyrkjer har vorte stadig meir synlege, har gjort at den katolske kyrkja har fått ein gradvis svakare posisjon og ikkje lenger kan hevde einerett på religion i offentlege rom. I seinare år har det berre kome fleire sivilsamfunnsaktørar, også religiøse, som har fått stadig større påverknad både lokalt, nasjonalt, regionalt og globalt. Globalisering er eitt viktig aspekt av dette. Norske misjonsføretak er del av det også.

Mange fleire norske aktørar enn dei eg har nemnt ovanfor, har på ulike tidspunkt og vis delteke i det breie feltet som norsk misjon i Latin-Amerika utgjør. Sterk vekst i oppslutninga om protestantiske kyrkjer i Latin-Amerika dei seinaste tiåra har oppmuntra både norske misjonsorganisasjonar og den kristne grasrota i Noreg. Sjølv om veksten, i Latin-Amerika som i fleire andre delar av verda, først og fremst har funne stad i pinsekyrkjer og pentekostale kyrkjer i vidare forstand (sjå til dømes Pew Research Center 2014), altså i kyrkjer som legg særleg vekt på vekking og verknadane av Den heilage anden, så har også andre protestantiske kyrkjer og kyrkjelydar opplevd det som særst lovande at det katolske hegemoniet i regionen har vorte svekt.

Norsk Råd for Misjon og Evangelisering (NORME) vart stifta i 2001 som ein paraply- og interesseorganisasjon for ei rekke norske protestantiske misjonsorganisasjonar. Tal som NORME har utarbeidd for 2008, viser at heile

ni av (dei då 37) medlemsorganisasjonane deira arbeidde i Bolivia dette året, mot sju i Brasil, noko som plasserte desse to landa på høvesvis femte og sjetteplass på lista over land i verda der det arbeidde flest norske misjonsorganisasjonar. I statistikken over kor mange norske utsendingar/misjonærar det er per land, var Bolivia samstundes heilt oppe på tredjeplass med 34 personar (berre i Japan og Etiopia var det så vidt fleire, 38 og 36), medan Peru var på sjetteplass med 23 personar. Og ser vi på pengebruk, toppa Bolivia lista over land i verda der norske misjonsorganisasjonar brukte mest pengar i 2008 (29 millionar norske kroner), medan Ecuador var på sjetteplass (21 millionar). Av pengane misjonsorganisasjonane brukte i Bolivia, var 13,5 millionar norsk statleg stønad. I Ecuador utgjorde den same stønaden 11 millionar, og i begge tilfella bestod stønaden i all hovudsak av bistandsmidlar. Dette plasserte Bolivia og Ecuador på høvesvis andreplass og fjerdeplass på lista over land i verda der norske misjonsorganisasjonar brukte mest statlege pengar. Kategoriane og tala NORME presenterte for registrerte prosjekt i Latin-Amerika i 2008 etter «arbeidsgreiner» var desse: diakoni 35; opplæring 28; kyrkje/kyrkjelyd 27; diverse 16; kommunikasjon 8 (Norsk Råd for Misjon og Evangelisering 2009b).

Som denne grove historiske gjennomgangen og til slutt statistikken frå NORME for 2008 syner, vart norsk misjon i Latin-Amerika etter kvart ei omfattande verksemd. Først var initiativ frå einskildpersonar med stønad frå einskilde organisasjonar viktigast. Seinare har lokale samarbeidspartnarar i Latin-Amerika og statleg stønad frå Noreg vorte avgjerande for formene misjonen har teke. Politiske og økonomiske vilkår, både i Latin-Amerika og i Noreg, har stimulert, men også delvis styrt ekspansjonen. Dei seinaste åra har veksten i verksemda berre halde fram. Aktørane har vore dyktige til å skipe alliansar, utnytte nettverk og skape rom for arbeidet sitt.

Tilhøva i dag: misjon og bistand hand i hand

Det er ei lang rekke norske misjonsorganisasjonar som opererer i Latin-Amerika i dag. Misjonsalliansen har prosjekt i Bolivia, Brasil og Ecuador, Normisjon på Cuba og i Ecuador, Norsk Luthersk Misjonssamband i Bolivia og Peru, Det Norske Misjonsselskap i Brasil, De Norske Pinsemenighetens Ytremisjon i Argentina, Bolivia, Brasil, Chile, Honduras, Mexico, Paraguay og Peru, De Frie Evangeliske Forsamlinger i Argentina og Brasil,

Misjonskirken Norge (tidlegare Det Norske Misjonsforbund) i Colombia, Kirkens Nødhjelp i Brasil, Cuba, Den dominikanske republikk, Guatemala og Haiti. Katolske Caritas Norge arbeider på Cuba og i Colombia, El Salvador, Ecuador og Honduras. Sjømannskirken held til i Brasil og har i tillegg ein reisande sjømannsprest som dekker Argentina, Bolivia, Brasil, Chile, Colombia, Ecuador, Fransk Guyana, Guyana, Paraguay, Peru, Surinam, Trinidad og Tobago, Uruguay og Venezuela. Utover dette arbeider nordmenn i internasjonale misjonsorganisasjonar, som Frelsesarmeen, Ungdom i Oppdrag og Wycliffe, og i internasjonale nettverk og organisasjonar som legg til rette for misjon, som Kyrkjeverdsrådet, Lausanne-rørsla og Åpne Dører, som alle opererer i Latin-Amerika. Truleg er det også fleire som eg ikkje har fått auge på. Mykje tyder på at misjonsorganisasjonane i dag bruker meir midlar enn nokon gong i denne verdsdelen (sjå til dømes tala frå Misjonsalliansen for 2015 nedanfor).

I dag som tidlegare er mangfaldet blant aktørane stort, både ideologisk og praktisk, sjølv om dei alle arbeider innanfor visse paradigme for religiøs og sosial utvikling, med sin eigen idealiserte versjon av kristendom som det ypparste av religion og med delar av det heimlege samfunnet og organisasjonslivet sitt som modell for det dei førestiller seg som det fremste av sosial orden. Prosjekta dei driv eller på ulike vis er involverte i, spenner særst vidt. Dei dreier seg mellom anna om utdanning, helsetilbod, barnehagar, bibelgrupper, teologistudium, jordbruksprosjekt, organisering av kvinnegrupper, stønad til urfolksorganisasjonar, rettshjelp, mikrofinans, naudhjelp, bustadbygging, kyrkjebygging, seksualopplysning, miljøvern, idrett, planting av nye kyrkjelydar, publikasjonar, stønad til lokale kyrkjer og kyrkjelege organisasjonar, familierådgiving, musikk, drikkevatt, rettleiing av lokale organisasjonar, fredsarbeid, leiarutvikling, rusomsorg, ungdomsleirar og mykje anna.

Evangelisering og diakoni går i mange tilfelle hand i hand, men vekta på det eine eller det andre varierer frå aktør til aktør, frå prosjekt til prosjekt og frå framstilling til framstilling. I praksis verkar den same utsendingen gjerne som misjonær i éin augeblink og som bistandsarbeidar i den neste, og ikkje sjeldan som begge delar samstundes. Døma på dette er mange. For eksempel presentasjonane Norsk Luthersk Misjonssamband sjølve gir av «familieprosjekt» dei driv i Bolivia og Peru, med stønad frå Norad, vitnar om slik overlapping. I nært samarbeid med kyrkjene dei har stifta, underviser

dei barn, ungdom og vaksne om «kristne verdier» knytte mellom anna til kjærleik og seksualitet. På nettsidene deira heiter det: «Målet med familieprosjektene er å forandre samfunnet innenfra, samtidig som man utvikler velfungerende lokalmenigheter» (Norsk Luthersk Misjonssamband, udatert; sjå også Dagsland 2015).

Den tidlegare Bolivia-misjonæren og no NLA-antropologen Asle Jøssang argumenterer for å gi større rom for religion i bistanden, noko han har fremja i samband med doktoravhandlinga si (Jøssang 2010) og seinare som medredaktør og artikkelforfattar i boka *Religionens rolle i bistand og utvikling* (Jøssang & Øyhus 2012). Argumentet er tufta nettopp på ein påstand om at eit skilje mellom bistandsarbeid og kristent arbeid er kunstig og i praksis ofte umogleg i mange samanhengar der det skal implementerast. Truleg er valet av kyrkjer og kristne organisasjonar som næraste samarbeidspartnarar avgjerande for at tilhøva står fram slik for Jøssang og for dei han arbeider for og med. Det kan endåtil vere at det er misjonærane si eiga lære, ei lære som dei naturlegvis har lært vidare til samarbeidspartnarane sine, som ligg til grunn for forståinga til Jøssang. For i all kristen tenking heng misjon og diakoni, eller evangeliserings- og utviklingsprosjekt, tett saman. Til dømes presenterer Misjonsalliansen seg slik på heimesida si:

Misjonsalliansen er en frittstående, norsk misjonsorganisasjon som driver diakonale utviklingsprosjekter i Sør-Amerika, Asia og Afrika. Gjennom arbeidet vårt vil vi at fattige og diskriminerte skal få møte Jesu kjærlighet i ord og handling. Sammen kjemper vi for å utløse de ressurser og muligheter Gud har gitt oss alle (Misjonsalliansen 2014b).

Å drive bistand og misjon ser altså ut til å vere to sider av same sak for dei. Gjennom arbeidet deira skal trengande få møte Jesu kjærleik, både i ord og handling.

Ifølgje årsmeldinga til Misjonsalliansen for 2015 brukte dei over 24 millionar på Bolivia, over 20 millionar på Ecuador og over 3 millionar på Brasil berre det året (Misjonsalliansen 2016). Rekneskapen som følgjer årsmeldinga, syner at offentlege tilskot utgjorde 37,4 prosent av totalbudsjettet til organisasjonen, det vil seie over 41 millionar, og at nesten 40 av desse kom frå Norad via Digni (over 17 millionar av desse igjen var til prosjekta i Bolivia og Ecuador). Digni, som før 2011 heitte Bistandsnemnda, er ein paraply- og interesseorganisasjon for 20 norske protestantiske misjonsorganisasjonar og

kyrkjesamfunn. Etter å ha fått ein rammeavtale på 800 millionar for perioden 2013–2017 har Digni årleg fordelt over 160 statlege millionar frå Norad til medlemsorganisasjonane sine. Digni avgjer kva for prosjekt som skal få stønad, og har også oppgåva med å kvalitetssikre gjennomføringa av desse prosjekta (sjå Digni, udatert).

Misjonsvener i norsk politikk og misjonærer i utanriksteneste

Den posisjonen Kristeleg Folkeparti har hatt i norsk politikk generelt og i Utanriksdepartementet og bistandspolitikken spesielt dei seinaste tiåra, har utvilsamt vore viktig for å sikre den statlege stønaden til dei prosjekta misjonsorganisasjonane driv. Men også kristne krefter i andre parti, kanskje særleg i Arbeiderpartiet, Høgre og Senterpartiet, har sett med positive auge på dette (for meir om kristne aktørar og nettverk i norsk politikk, sjå til dømes Brekke 2002). I 2010 vart mange overraska då utviklingsminister og tidlegare partileiar for Sosialistisk Venstreparti Erik Solheim (som på fleire måtar var mykje meir oppteken av Latin-Amerika enn det som har vore vanleg blant norske ministrar, sjå til dømes Bull, kapittel 6) i ein kronikk i *Aftenposten* med overskrifta «Ta Gud alvorlig» tala for at religion måtte få større plass i diplomatiet og bistanden (Solheim 2010). Det var Bistandsnemnda (no Digni) som hadde teke eit særskilt initiativ overfor Solheim for å få dette på dagsordenen. Talspersonar for misjonsorganisasjonane og diverse kristne dignitarar og akademikarar, deriblant den nemnde Jøssang, kom straks på banen og applauderte framlegget.

Same haust følgde Utanriksdepartementet opp saka med ei større løyving til eit prosjekt som skulle løfte fram tema om religion som dimensjon i utviklingspolitikken og gi innblikk i tilhøve mellom religion og utvikling. Oppdraget med å leie og koordinere dette prosjektet fekk Oslosenteret for fred og menneskerettar, som er stifta og leia av Kjell Magne Bondevik, tidlegare utanriksminister, statsminister og partileiar for Kristeleg Folkeparti (sjå heimesida til prosjektet: Oslosenteret, udatert). Prosjektet hadde fleire dimensjonar, deriblant folkemøte med debatt i fleire norske byar, og skapte mykje blest. Det munna ut i ein fyldig rapport, skriven i hovudsak av kristne akademikarar i tillegg til nokre Oslo-baserte religionshistorikarar, som konkluderer med at religion er viktig og bør få større vekt i norsk utanriks- og utviklingspolitikk

(Oslosenteret for fred og menneskerettar & Utanriksdepartementet 2012). Det som opphavleg var etterspurt vart slik stadfesta og vektlagt gjennom noko som snarare enn ein forskingsrapport er ei samling synspunkt og anekdotar frå utvalde aktørar med egne særinteresser i feltet. Framstillinga i dette politiske bestillingsverket harmonerer godt med ei forteljing som ei lang rekke kristne aktørar har fremja systematisk også internasjonalt dei seinaste åra, om at religion gjennomsyrrer alle delar av samfunnet i ikkje-vestlege land, at sekulære tilnærmingar difor er mangelfulle og ofte feilslåtte, og at religion difor bør få meir rom og meir merksemd i internasjonale relasjonar og internasjonal politikk (for ein kritisk analyse av korleis denne forteljinga har vunne fram og vorte sett ut i livet, sjå til dømes Hurd 2015). Dette har – parallelt med at kristendom på mange andre frontar ser ut til å ha mista status som sjølvsgatt i det offentlege i Noreg – verka som viktig offentleg legitimering for arbeidet til misjonsorganisasjonane. Kanskje har det også gitt dei endå større stønad og spelerom.

Også på bakken i Latin-Amerika er det nære band mellom utstasjonerte misjonærar og norske styresmakter. Sjømannskirken er meir enn norsk luthersk ritualleverandør, sosial samlingsstad og indremisjon for nordmenn i utlandet, den fungerer også tidvis som ein uformell norsk utanriksstasjon. I somme situasjonar har også utsendingar frå andre organisasjonar verka som norske representantar i landa der dei arbeider, for eksempel gjennom jamleg å vitje og hjelpe narkotika-dømte nordmenn i fengsel i Bolivia. Kjell Jaren understrekar på vegner av Norsk Luthersk Misjonssamband i Peru og Bolivia at «vi hadde et svært godt forhold til den norske ambassaden i Chile, ikke minst med [tidlegare ambassadør] Frode Nilsen, men også senere med for eksempel Reiulf Steen [også han ambassadør]» (Jaren, pers. komm.). Banda til Utanriksdepartementet og somme politiske parti kom også tydeleg til syne gjennom dei rollene Det lutherske verdsforbundet og Kirkens Nødhjelp og særleg Gunnar Stålsett og Petter Skauen spelte då norske styresmakter involverte seg i fredsforhandlingane i Guatemala på slutten av 1980-talet og byrjinga av 1990-talet. Stålsett og Skauen tok direkte kontakt med dåverande utanriksminister Kjell Magne Bondevik og statssekretæren hans, Knut Wollebæk, som på vegner av den norske regjeringa straks stilte seg bak initiativet deira (for meir om dette, sjå kapitla til Einar Berntzen og Ada Nissen i denne boka). I seinare år har også den katolske organisasjonen Caritas Norge drive arbeid for fred i Colombia og informasjonsarbeid om

dette i Noreg, med tilskot frå norske styresmakter (sjå Caritas Norge, udatert; Utanriksdepartementet, udatert).

Relasjonar i misjonsmarka: privilegium og samarbeidspartnarar

Samarbeidspartnarane til misjonæranne og misjonsorganisasjonane i Latin-Amerika er først og fremst lokale og nasjonale protestantiske kyrkjer og organisasjonar, somme av dei stifta av misjonæranne sjølve. Mesteparten av misjons- og bistandsprosjekta skjer i samarbeid med og gir stønad til slike. Å delta i protestantisk kyrkjeliv og aktivitetar som desse kristne organisasjonane står bak, og å leve på ein måte som ikkje bryt openbert med dei ideologiske standpunkta dei forfektar, er difor ofte ein fordel, og somme tider endåtil ein føresetnad, for indiansk- og latin-amerikanarar som ønsker seg bitar frå bistanden som dei norske misjonæranne forvaltar. For eksempel kjem slike tilhøve fram i ein studie av HIV/aids-prosjektet til Misjonsalliansen i El Alto, Bolivia, der somme av dei tilsette, deriblant ein protestantisk pastor, tala negativt om katolikkar, medan andre tilsette meinte at somme homofile med HIV/aids nok ikkje oppsøkte tilbodet deira fordi dei var kristne og mot homofili (Espe 2015).

Sidan dei norske utsendingane og organisasjonane deira sit på pengane, sit dei også på mykje makt, både over dei som arbeider for dei, og over dei som dei samarbeider med eller støttar økonomisk. Sjølv om leiarskapet over organisasjonar og prosjekt i mange høve er formelt overført til lokale aktørar og norske utsendingar berre skal verke som rettleiarar, rådgivarar, rapportørar og tilretteleggarar, så kan det i praksis naturlegvis vere vanskeleg og uheldig for lokale aktørar å seie imot eller handle på tvers av framlegga og råda som kjem frå dei som representerer organisasjonen som finansierer verksemda. Norske utsendingar for Misjonsalliansen i Bolivia har til dømes fortalt at dei somme tider «måtte setje ned foten» for lokale samarbeidspartnarar (Espe 2015).

Mange norske utsendingar i dag lever dessutan eit liv som berre dei privilegerte klassane i Latin-Amerika har råd til. Dei fleste utsendingane som arbeider for Misjonsalliansen i El Alto, Bolivia, bur ikkje i denne fattige byen, men i fine hus i ein rik del av La Paz med andre utstasjonerte utlendingar og velstående bolivianarar som naboar (Espe 2015). Kjøpekrafta til nordmennene og posisjonane dei ofte får i sterkt klassesdelte og rasistiske latin-amerikanske

samfunn, skaper gjerne ytterlegare avstand både til indiansk- og latin-amerikanske tilsette og samarbeidspartnarar, og ikkje minst til dei som misjonen og diakonien primært er retta mot, trass i heroiske forteljingar om at misjonærar har freista å innføre likskap på tilnærma norsk vis der dei arbeider. Live Danbolt Drange, tidlegare misjonær i Ecuador for Santalmisjonen og sidan dosent i interkulturell forståing ved NLA Mediehøgskolen Gimlekollen, er blant dei som skildrar korleis norske misjonærar har prøvd å utfordre lokale hierarkiske strukturar basert på kjønn, klasse og kultur, men ho syner samstundes at slike skilje i stor grad held fram, og at misjonærane tek del i dei (Drange 2014; Drange, under utg.).

Eit visst samarbeid med lokale og nasjonale styresmakter der misjonærane arbeider, er også naudsynt. Anna enn via norske styresmakter, i samband med naudhjelpsoperasjonar eller gjennom deltaking i større internasjonale organisasjonar og arrangement, er det relativt sjeldan at norske misjonsorganisasjonar har direkte kontakt med nasjonale styresmakter i Latin-Amerika. Det meste skjer på lokalt nivå. Kontakt med offentleg helsestell og skulestell går stort sett via lokale institusjonar. Kontakt og forhandlingar med ordførarar eller andre lokale politikarar og maktpersonar kan vere avgjerande for kor vidt misjonsorganisasjonane får løyve til å gjennomføre eit prosjekt, for kva rammer det kan få, og for kor vellukka det vert.

Samarbeid med den katolske kyrkja og katolske organisasjonar er det mindre av, sjølv om det finst somme døme også på det. Men fleire stader har det i periodar vore konflikt mellom norske misjonærar og representantar for det katolske etablissementet, til dømes i Cañar (sjå Drange, under utg.: 4–5). Mange norske misjonærar har hatt antikatolske haldningar, og den katolske kyrkja har ikkje vore særleg økumenisk innstilt i ein verdsdel som ho har rekna som sitt domene.

Derimot har skandinavisk misjonssamarbeid allstøtt vore utbreitt i Latin-Amerika. Til dømes har Norsk Luthersk Misjonssamband i Peru samarbeidd tett med organisasjonen Dansk Luthersk Misjon (Jaren, pers. komm.). Samarbeid gjennom internasjonale kristne nettverk og gjennom internasjonale kyrkjelege og kristne organisasjonar finst også i stor grad, først og fremst med slike som er protestantiske eller dominerte av protestantar. Den globale Lausanne-rørsla er særst sentral i dette, både praktisk og ideologisk (sjå heimesida deira, Lausanne Movement, udatert). Ideane som har vorte spreidde derifrå om «holistisk misjon» (som først vart utvikla i Latin-Amerika), som ikkje

berre tek sikte på å omvende einskildmenneske, men som har som mål å transformere heile samfunnet, har gitt det diakonale arbeidet, og det politiske arbeidet med å skape meir og fleire rom for det, endå større religiøs tyding og teologisk vekt (sjå til dømes Lausanne Committee for World Evangelization 2005). I Noreg har Norsk Råd for Misjon og Evangelisering i oppgåve å binde saman og koordinere nasjonalt og internasjonalt arbeid også for Lausanne-rørsla (sjå Norsk Råd for Misjon og Evangelisering 2009a). Kyrkjeverdsrådet og Det lutherske verdsforbundet spelar også ei viktig rolle. Det same gjer samarbeid med og mellom kristne utdanningsinstitusjonar i Latin-Amerika og Noreg og dei internasjonale nettverka dei er del av.

Nettverk og institusjonar i Noreg: den kristne grasrota og høgskulane

Misjonæra i Latin-Amerika yter også tenester til kristne nettverk og institusjonar heime i Noreg, samstundes som dei dreg nytte av dei. Tilbod om å verke som volontør i ein kortare periode hjå ein misjonsorganisasjon i Latin-Amerika er noko mange norske kristne har funne freistande. Slik får dei reise utanlands og oppleve spennande stader og kulturar i det som dei opplever som relativt trygge og tilrettelagde rammer, samstundes som dei får delta i noko dei forstår som viktig arbeid. Misjonsalliansen informerer for eksempel om slike moglegheiter i Bolivia og Ecuador på heimesida si (Misjonsalliansen 2014a; sjå også Borgejordet 2009). Dette fungerer også som opplærings- og rekrutteringsarena for misjonsorganisasjonane.

Dei norske nettverka til misjonsorganisasjonane er breie og strekker seg djupt inn i mange såkalla sekulære institusjonar. Med sine interesser for og ofte også bakgrunnar og erfaringar frå arbeid utanlands med misjon og bistand har mange engasjerte kristne fått jobb i utanrikstenesta og i andre statlege organ, og i mylderet av meir eller mindre ikkje-statlege organisasjonar som styrer med, påverkar og forvaltar saker og spørsmål og prosjekt som er av interesse for misjonen. Også i statlege og halvstatlege forskings- og utdanningsinstitusjonar som ikkje er tufta på religiøst grunnlag, sit det relativt mange personar med bakgrunn frå og sympatiar for misjonsrørsla og administrerer, forskar og underviser om tema som er aktuelle og viktige for verksemdene til den same rørsla. Mange misjonærar stiller seg dessutan gjerne til disposisjon for norske forskarar og studentar i felten. Til dømes har

dei aller fleste nordmenn som dei seinaste tiåra har gjort feltarbeid i det sørlege Peru, vore innom misjonsstasjonen til Norsk Luthersk Misjonssamband i Arequipa.

Likevel er det særleg utdannings- og forskingsinstitusjonane som misjonsorganisasjonane sjølve eig, og forskarar, lærarar og studentar derifrå, som samarbeider systematisk med misjonæranne i Latin-Amerika. NLA Høgskolen – som er eigd av Den Evangelisk Lutherske Frikirke, Det Norske Misjonsselskap, Norsk Luthersk Misjonssamband, Normisjon, Indremisjonsforbundet, Søndagsskolen Norge og Norges Kristelige Student- og Skoleungdomslag – har mellom anna frå avdelinga si i Bergen eit nært samarbeid med Misjonsalliansen og Instituto Superior Ecuménico Andino de Teología i La Paz. Dei samarbeider om eit undervisningsemne kalla «Interkulturelt prosjektarbeid i Bolivia (utvikling og bistandsarbeid, religion, diakoni og etikk)», som inkluderer eit tre månader langt opphald i Bolivia (NLA Høgskolen 2017). Også årsstudiet og bachelorprogrammet i interkulturell forståing ved NLA Bergen kan by på studietur til Bolivia (NLA Høgskolen, udatert). Studieopplegg i Bolivia og Peru er også noko NLA Mediehøgskolen Gimlekollen i Kristiansand har tilbydd, i samarbeid med norske misjonærar og latinamerikanske samarbeidspartnarar. Med sikte på utveksling for studentar og lærarar har Misjonshøgskolen i Stavanger, som sidan 2016 har vore del av VID, hatt ein samarbeidsavtale med Faculdade de Teologia Evangélica em Curitiba, eit teologisk seminar knytt til den lutherske kyrkja i Brasil, som i mange år har fått stønad frå og samarbeidd med Det Norske Misjonsselskap, som eig Misjonshøgskolen (Det Norske Misjonsselskap, udatert). Fjellhaug Internasjonale Høgskole, som er eigd av Norsk Luthersk Misjonssamband, har sendt lærarar på undervisningsoppdrag og studentar på praksisopphald i Peru hjå misjonæranne som eigarorganisasjonen har der (Dagsland 2012). Eit viktig mål for misjonsorganisasjonane som eig desse høgskulane, er naturlegvis utdanning av nye misjonærar. Difor vil dei gjerne gi studentar positive førstehandserfaringar frå felten. Og ved å stille opp for forskarar får dei gjerne også ekstra godvilje frå dei.

På same måte som dei protestantiske utdanningsinstitusjonane i Latin-Amerika er også desse norske høgskulane misjonsarenaer i seg sjølve, med studentar som den primære målgruppa, inkludert studentar frå Latin-Amerika som har fått høve til å studere ved desse institusjonane i Noreg. Verksemdene deira tek utgangspunkt i og har som føremål å formidle og forsterke eit kristent

livssyn og verdssyn både internt og eksternt. Debattar som i dei seinare åra har fått merksemd i kristne medium, for eksempel om kor vidt historisk og teologisk forskning ved NLA skal få stille spørsmål og fremje svar som bryt med nedarva forståingar av kva Bibelen seier (sjå til dømes Gilje 2013), syner tydeleg at det finst fleire på og ikkje minst kring desse institusjonane som meiner at også forskinga og resultatata frå den må vere i tråd med og bygge opp under det dei reknar som rett kristen lære.

For å forstå storleiken til denne norske misjonssektoren, som omfattar både evangeliserings- og utviklingsprosjekt utanlands og utdannings- og forskingsinstitusjonar i Noreg, er det nyttig å sjå på statistikken som er utarbeidd for Digni og Norsk Råd for Misjon og Evangelisering av Ingebjørg Nandrup, lektor ved Fjellhaug Internasjonale Høgskole. Den syner at dei no 45 medlemsorganisasjonane i 2015 hadde ei total omsetjing på nesten 6 milliardar norske kroner. Av dette utgjorde offentlege tilskot 2 milliardar. Innsamla midlar var til saman på nesten 1,6 milliardar (noko som er over seks gonger det som vart samla inn då TV-aksjonen året før sette rekord med 250 millionar til Kirkens Nødhjelp, ein organisasjon som ikkje er med i denne statistikken). I alt 626 millionar vart brukte i utlandet. Det var 1851 personar som tenestegjorde som utsendingar for dei i utlandet i løpet av 2015, 580 av dei som langtidsutsendingar. Samla hadde medlemsorganisasjonane 8800 tilsette. Medlemsmassen i Noreg reknar dei sjølve med utgjør over 300 000 personar (Nandrup 2016). I norsk målestokk er dette altså ein stor sektor og dermed eit mektig føretak. Og i tillegg kjem Den norske kyrkja, Sjømannskirken, katolske organisasjonar, fleire frikyrkjer og organisasjonane deira og altså Kirkens Nødhjelp og alle andre som på ulike vis også engasjerer seg i og for misjon både i Noreg og internasjonalt.

Målgruppene, måla og resultatata til misjonen i Latin-Amerika

Norsk misjon i Latin-Amerika er ikkje retta mot kven som helst. Det er først og fremst fattige, indianarar, barn, kvinner, funksjonshemma og sjuke misjonærane har vore opptekne av, både med tanke på hjelp til verdslege affærar og problem og med tanke på omvending og frelse. Det er desse gruppene misjonærar har identifisert som dei mest trengande og konsentrert seg om i prosjekta sine. Unntaket er indremisjonen, som har vore retta mot sjømenn og

andre nordmenn utanlands. Norske utsendingar har i forsvinnande liten grad freista å omvende eller utvikle middelklassen og eliten i Latin-Amerika.

Måla til misjonsorganisasjonane og prosjekta deira handlar i ulik grad om dette livet, her på jorda, og om det livet dei lærer at kjem etterpå, ein annan stad. Med bistand og utviklingsarbeid eller diakoni, eller miskunnsamt arbeid, som det også vert kalla, er målet å hjelpe menneske til fridom frå eller letting av fattigdom, underutvikling, mangel på kunnskap og utdanning, ulike typar diskriminering og undertrykking, sjukdom og helseproblem, rus, vald og andre slags vanskelege livssituasjonar. Med evangelisering, gjennom både ord og handling, er målet å frelse folk, ikkje berre med tanke på det jordlege livet, men også med tanke på det neste livet, i himmelen og ikkje i fortaping. Det kristne og kyrkjelege kollektivet vert oppfatta som heldig for den sosiale og kulturelle frigjeringa og som veldig viktig for realiseringa av den individuelle frelsa.

Gjennom å freiste å hjelpe og frelse andre får dei som på ulike vis arbeider med misjon, høve til å gjere noko dei meiner er godt og rett. At ein kan tene Gud ved å tene andre, er ein utbreidd kristen tanke. Mange misjonærar hevdar at Gud har kalla dei til tenesta, at dei freistar å gjere det Gud vil. Slik får dei gjennom misjonsarbeidet også høve til å gjere noko for si eiga frelse.

Pinsekyrkjene i Latin-Amerika har opplevd ein enorm vekst dei seinaste tiåra. Men ser vi på misjonsføretaka til dei andre norske kyrkjene, så er omvendingsraten tilsynelatande låg trass i ein relativt stor innsats. Det er ikkje store skarar som har vorte protestantar som direkte følgje av norsk misjon i Latin-Amerika. I pinsekyrkjene ser det ut til å vere først og fremst latinamerikanarar som omvender kvarandre, men nordamerikanske og europeiske misjonærar, deriblant norske, har vore viktige først for etableringa av pinserørsla i regionen og seinare for tilførsel av stønad. Lutherske kyrkjer, som har fått brorparten av stønaden frå Noreg, er derimot ikkje blant dei som har vakse mykje i denne verdsdelen (sjå til dømes Pew Research Center 2014).

Utviklingsprosjekta har gitt tidsavgrensa ytingar til mindre grupper og skapt midlertidig sysselsetting og økonomisk gevinst for somme. Høve til å ta utdanning og til å gjere karriere i og utanfor misjonsorganisasjonane har nok betydd svært mykje for somme indiansk- og latinamerikanarar. Samstundes er det klart at den norske verksemda i mange tilfelle har skapt og forsterka fleire skilje lokalt (til dømes i Cañar, sjå Drange, under utg.), mellom dei som vert del av

kyrkjelyden, og dei som ikkje vil vere med der, og mellom dei som får ta del i goda frå utviklingsprosjekta, og dei som har vorte ståande utanfor.

Framstillingar av seg sjølve og dei andre: frigjerarar og unådde folkeslag

Sjølv om den ideologiske og praktiske variasjonen har vore og er stor blant misjonærane, så inneber den overordna logikken til misjonen at dei som utfører eller støttar han, førestiller seg at dei veit betre og meir om nokre av livets og verdas mest grunnleggande sanningar og mysterium, enn dei som dei freistar å omvende. Å få andre til å endre seg og på fleire vis verte meir like ein sjølv er eit mål. Trass i endringar over tid både i framgangsmåtar og språk, og trass i at omvendning og utvikling stadig vert framstilt som eit frigjeringsprosjekt frå både overtru og undertrykkande koloniale strukturar (sjå til dømes Drange 2014, eller Drange, under utg., for ei slik framstilling), ja trass i at misjonen i somme høve faktisk utfordrar og rokkar ved førestillingar og praksisar som stammar frå tidlegare europeisk undertrykking, så representerer opplysnings-tankane og det miskunnsame overformynderiet som vert lagt til grunn for og praktisert med misjonsverksemdene, likevel på mange måtar ein klar kontinuitet frå kolonitida.

Ei nedvurdering av andre sine praksisar, livssyn og verdssyn, anten desse andre sjølve allereie reknar seg som kristne eller ikkje, er vanleg blant misjonærane og mange av støttespelarane deira. På heimesida til Norsk Luthersk Misjonssamband står det til dømes om Peru: «Katolsk folkereligiøsitet blandet med elementer fra hedenskapet har et sterkt grep på folk, mens både materialisme og nye religiøse bevegelser brer om seg» (Norsk Luthersk Misjonssamband 2011). Live Danbolt Drange skriv dette om Sør-Amerika i ein artikkel til ei jubileumbok som Normisjon skal gi ut: «Katolisismen er ofte et slags ferniss over før-kristen religiøsitet. Å ikke drive misjon ville være å forsømme misjonsansvaret» (Drange, under utg.: 4). Mange av dei som hevdar å vere katolikkar, vert ikkje tekne på alvor. Dei er ikkje kristne på rett i auga til norske misjonærar og forskarar med aksjar i feltet. Sekularisering (sjå til dømes Heitmann 2014; Dahle 2013) og nye religiøse rørsler (eit omgrep som dei ikkje bruker om seg sjølve, trass i at dei stadig freistar å omvende nye personar og grupper på nye stader) vert også oppfatta som negativt og utfordrande.

Norsk Luthersk Misjonssamband går heller ikkje av veggen for å bruke omgrep som heidenskap (jamfør sitatet ovanfor) eller å sidestille «tradisjonell religion og overtru» (sjå Dagsland 2011) i sine karakteristikkar av praksisane og verdssyna til peruanarar. I den interne diskursen blant misjonærar og trusfellane deira vert indianarar i fleire tilfelle framstilte som «unådde folkeslag». Korkje i Normisjon, Norsk Luthersk Misjonssamband eller De Norske Pinsemenigheters Ytremisjon er denne framstillinga uvanleg (sjå til dømes Drange, under utg.: 6; Røsvik, pers. komm.; Tulluan 2012; Aquino 2012).

Mange indianarar har møtt framferda og førestillingane til misjonærar med både kritikk og motstand. Ein av dei få som har fått sleppe til med slik kritikk i norske medium, er Davi Kopenawa, urfolks- og miljøaktivist og representant for yanomamiar frå Brasil, i ein reportasje i *Vårt Land* (Sylte 2014) i samband med eit besøk i Noreg arrangert av Regnskogfondet ved dagleg leiar Dag Hareide (tidlegare generalsekretær i Kirkens Bymisjon, vikarprest og kateket, naudhjelpsarbeidar og ein av initiativtakarane til Chile-aksjonen, som i si tid la grunnlaget for det som vart Latin-Amerikagruppene i Noreg). Kopenawa fortel mellom anna at «misjonærene sa at urfolkene var satanistiske folk» (sitert i Sylte 2014), og at misjonærar sjølve ikkje har oppført seg etter si eiga lære. Som svar på kritikken frå Kopenawa kom generalsekretær for Kyrkjevevdrådet, nordmannen Olav Fykse Tveit, med denne innrømminga: «Retorikken om misjon for unådde folkeslag har blitt en måte å øve vold mot andre mennesker på» (sitert i Sylte 2014). Men norske misjonstoppar som er intervjuet i same reportasjen, Andreas Nordlie, leiar i Ungdom i Oppdrag, og Agnes Lid, dagleg leiar i Wycliffe i Noreg, «vil lære av feil – ikke stoppe» (Sylte 2014).

Somme norske aktørar har heilt motsett oppfatning enn Kopenawa og mange andre indianarar av kven som trugar kven. Det gjeld mellom andre Stig Magne Heitmann, informasjonsleiar i organisasjonen Åpne Dører, som arbeider med å skape merksemd om forfølging av kristne. «Stammemotstand mot evangeliet er», ved sida av organisert korrupsjon, «de sterkeste årsakene til forfølgelse» av kristne i Latin-Amerika i dag, hevdar han i eit langt lesarinnlegg som avisa *Vårt Land* promoterte blant «Redaksjonens lesetips» (Heitmann 2014). Religionsfridom tyder misjonsfridom for dei som er engasjerte i utbreiinga av det dei reknar som den sanne, gode og rette kristne budskapet.

Somme trekker fridomen til misjon langt. Samstundes hender det sjeldan at misjon vert avslutta av omsyn til religionsfridomen til dei som vel å takke nei til det misjonærar byr på.

Norske misjonsorganisasjonar driv særleg mange prosjekt blant indiarar. Av alle norske ikkje-statlege organisasjonar var Bistandsnemnda (no Digni) på midten av 2000-talet den som fekk mest pengar frå staten til bistandsarbeid med urfolk. På bakgrunn av dette vart eit lite utval prosjekt (i regi av Misjonsalliansen og Norsk Luthersk Misjonssamband i Bolivia og i regi av De Norske Pinsemenigheters Ytremisjon i Paraguay) evaluerte for Norad i 2007. Det var antropologane Axel Borchgrevink (då tilsett ved Norsk utanrikspolitisk institutt) og John-Andrew McNeish (då tilsett ved Christian Michelsens Institutt) som stod for evalueringa. Oppdraget var å undersøke i kva grad prosjekta følgde norske statlege retningslinjer for arbeid med urfolk spesielt og for bistandsarbeid meir generelt. Datagrunnlaget for evalueringa vart særst einseitig, lite uavhengig og tynt, ettersom feltarbeida var minimale og misjonsorganisasjonane i stor grad styrte kva forskarane fekk sjå, og kven dei fekk snakke med. Likevel er konklusjonen i rapporten deira at det i misjonsorganisasjonane fanst lite medvit og kunnskap om menneskerettar generelt og urfolksrettar spesielt, at forståinga av kultur- og identitetspolitikken i kontekstane der dei arbeidde, i fleire tilfelle var mangelfull, og at prosjekta som såg ut til å fungere best ut frå retningslinjene til Utanriksdepartementet og Norad, var dei som var minst koplå til lokale og nasjonale kyrkjer (Borchgrevink & McNeish 2007).

I staden for å fokusere på denne kritikken valde misjonsorganisasjonane, både i interne og offentlege oppslag straks rapporten var offentleggjort, først og fremst å fortelje at dei var godt nøgde med tilbakemeldinga, at dei to antropologane hadde fått eit meir nyansert og positivt bilete av norsk misjon enn dei hadde hatt før evalueringa, at funna i rapporten utfordra utbreidde fordommar mot misjon, at han synta at bistandsarbeid og evangelisering ikkje vert blanda, og at han stadfesta at norske misjonsorganisasjonar er geniunt opptekne av utvikling og velferd der dei arbeider (sjå til dømes Viumdal 2007; Rolfsen 2007). Retorisk tilsidesette dei slik langt på veg innvendingane og tilrådingane frå antropologane. På slåande unisont vis kringkasta dei, i strid med mykje av det som rapporten påpeika, at dei hadde kome særst godt frå evalueringa.

Formidling og forskning i Noreg: målretta mediering og legitimering av misjonen

Misjonærar og andre utsendingar sine forteljingar om og bilete av tilhøva i Latin-Amerika og si eiga verksemd der har vorte formidla flittig til dei heime. Slik har norske førestillingar om denne verdsdelen delvis vorte til som eit resultat av misjonen, særleg for dei med nære band til utsendingane eller organisasjonane, men også for eit breiare publikum.

Media har vore og er mange. Nils Gunstad sende brev frå Chile til familien heime (Western 2007). Berger Johnsen var attende i Noreg i 1915 og reiste rundt og heldt føredrag for å fortelje om tilhøva og skaffe stønad til misjonen sin i Argentina. Samstundes og i åra etter skreiv han innlegg og brev som vart trykte i pinsebladet *Missionæren* (Bundy 2009: 348–349). Asle Jøssang har gitt ut boka *Vinden blåser dit den vil: bilder fra Andes* (Jøssang 1998) med både bilete og tekstar som skildrar opphaldet hans som misjonær i Peru. Bloggar frå utsendingar kan vi no finne lenkar til på heimesidene til nesten alle misjonsorganisasjonane. For Normisjon skriv til dømes Åse Røsvik de Vargas frå Ecuador (sjå til dømes Røsvik 2016). Norsk Luthersk Misjonssamband i Peru er blant dei vi kan følgje på Facebook (NLM Peru Facebook, udatert).

Å syne fram arbeidet for støttespelarar heime er viktig for misjonsorganisasjonane. Mediestrategiar er også viktige for å nå fleire med budskapen, understreka Lars Dahle, viserektor og førsteamanuensis ved NLA Mediehøgskolen Gimlekollen, på bloggen sin etter eit undervisningsoppdrag i Peru for Norsk Luthersk Misjonssamband i 2013 (Dahle 2013). Dette er reiskapar for å skaffe stønad – ideologisk, politisk og økonomisk.

Rapportar frå misjonsmarka kan på sett og vis reknast som ein eigen sjanger (for ein studie av sjangertrekk i slike rapportar frå andre verdsdelar, sjå til dømes Mikaelsson 2001). Kjenneteikna er mellom anna eksotisering og framheving av skilnader mellom «dei andre» og «vi», framstillingar av dei lokale som underutvikla og uopplyste og difor trengande, skildringar av strevet til misjonæren og av framstega det har medført, meldingar om stor interesse blant somme, men også om utfordringar for og motstand mot misjonsarbeidet, og understreking av behovet for å halde fram.

Ordval, språk og grensdragningar varierer med kven rapportane er stila til. Det som er til internt bruk, er prega av kristne omgrep og referansar. Då glir evangelisering og diakoni over i kvarandre og er to sider av same sak.

I kommunikasjonen som er retta mot statlege organ, mot spesifikke ikkje-kristne aktørar og mot det sekulariserte norske storsamfunnet, er budskapen derimot pakka inn i utprega sekulær språkdrakt. Då er bistands- og utviklingsarbeid som regel skildra som skarpt skilt frå og som noko heilt anna enn evangeliseringa som organisasjonane også driv med, men som knapt vert nemnd i slike samanhengar. «Vi driver med diakoni. Punktum!» sa Jørn Lemvik, leiar for Digni, i innleiinga han heldt på eit breitt annonsert folkemøte om misjon og bistand i regi av Oslosenteret i 2011, ifølgje rapporten derifrå (Oslosenteret for fred og menneskerettar & Utanriksdepartementet 2012: 10). Til samanlikning er den same Lemvik i eit intervju med den kristne avisa *Dagen* i 2013 sitert på at «jeg tenker nå at det er uprofesjonelt å ikke blande [bistand og evangelisering]» (Opheim 2013).

Dei framstillingane misjonæranne og misjonsorganisasjonane har gitt, har vore med på å skape og stadfeste norske førestillingar om sosiale, kulturelle og religiøse tilhøve i Latin-Amerika og førestillingar om særleine relasjonar mellom latinamerikanarar, indiansk-amerikanarar og nordmenn, og særleg mellom misjonærar som bistandsarbeidarar og alle dei som treng hjelp og frelse. Sentralt både i dei overordna mediestrategiane som viserektor Dahle talar for, inspirert av lærdom frå den raskt veksande Lausanne-rørsla (Dahle 2013), og i dei ulike einskildbidraga frå forskjellige aktørar i misjonsfeltet opp gjennom åra, er legitimeringa av eiga verksemd.

Også mesteparten av det som har vore framstilt som forskning på feltet, har forsterka bileta som misjonærar og misjonsorganisasjonar har skapt og slik vore med på legitimeringa av føretaka deira. Nesten alt som finst av akademiske arbeid om norsk misjon i Latin-Amerika, er skriva av tidlegare misjonærar eller andre med nær tilknytning til eller sympati for misjon og kyrkjeleg arbeid. Forsking på norsk misjon gjort av latinamerikanarar finst det særst lite av, i alle fall dersom vi tek utgangspunkt i det som er synleg frå Noreg (dei to einaste publikasjonane eg har kome over, er Cárdenas 2009 og Ceriani 2011). Dei som har stått for arbeida, er først og fremst tilsette og studentar ved det som i dag heiter NLA Høgskolen og VID (eller ved dei tidlegare, mindre institusjonane som i dag er slått saman og har fått desse namna). Altså har forskinga i all hovudsak vore gjort på institusjonar som er eigde av misjonsorganisasjonar. Framstillingane er sterkt prega av slike personlege og institusjonelle band. Merksemda har primært vore retta mot misjonæranne og organisasjonane og deira liv og gjerningar. Sekundært, men i langt

mindre grad, har indiansk-amerikanarar og latinamerikanarar som har vorte omvende, eller som har arbeidd for misjonen, fått omtale. Langt på veg utelatne frå forteljningane til forskarane (også i dette kapitlet, på grunn av kjeldetilfanget) er perspektiva til alle dei som på ulike vis har vore utsette for norsk misjon, men som av ulike årsaker har valt å takke nei til misjonærar sine invitasjonar til samarbeid, deltaking og omvendning. Når dei vert nemnde, i forteljningane til forskarar og misjonærar, er slike aktørar berre bifigurar, sjølv om dei vel må vere den store majoriteten i alle møta som denne misjonen har skapt.

Misjonæranne, organisasjonane dei representerer, og verksemdene deira er nesten utan unntak skildra i eit positivt lys i den eksisterande forskinga. Analysar som stiller utfordrande spørsmål om grunnleggande premisser og menneskelege konsekvensar, er mangelvare. I den grad der finst tilløp til kritiske kommentarar, til dømes om misjon som del av koloniale prosjekt, vert slike som regel straks parerte og relativiserte med påstandar om at misjonæranne også har gjort mykje godt. For religionshistorikarar er slike einsidige framstillingar og normative fråsegner og standpunkt noko ein studerer, med spørsmål om korleis dei verkar, og om kven som tener og tapar på dei. Misjonærar, misjonsorganisasjonar og misjonsrørsla er utvilsamt blant dei som er tente med at det biletet som til no er skapt av dei også i forskinga, vert oppretthalde. Mykje tyder på at dei vil freiste å hegne om dette forskingsfeltet også for framtida, mellom anna ved å få fram nye forskarar frå eigen flokk. Blant taparane er forskinga sjølv, men endå meir allmennheita både i Noreg og Latin-Amerika. Meir nyanserte innsikter i og analysar av kva som har gått føre seg og framleis går føre seg i felten, av dei mange banda og bindingane som finst, av førestillingar som vert skapte og attskapte, og av korleis utanforståande ser på og opplever misjonsverksemda, kunne utvilsamt utfordra rådande paradigme blant både forskarar, politikarar og andre. Emnet er enormt stort og innvikla. Mykje meir uavhengig forskning trengst!

Referansar

- Aasmundsen, H.G. (2016). *Pentecostals, Politics, and Religious Equality in Argentina* (Religion in the Americas 17). Leiden: Brill.
- Aquino, A. (2012). Mbyaëne – en unådd stamme i Peru. Henta 17. januar 2017 frå http://www.pymisjon.com/Guarani/2012_mbya-evangelisering.htm
- Balsvik, R.R. (2016). *Norsk bistandshistorie*. Oslo: Samlaget.

- Bjørnevoll, I. (2013, 9. februar). Sørmerikatur hausten 2012 del 1: Argentina. Henta 17. januar 2017 frå <http://misjonsreiseitidogrom.blogspot.no/2013/02/argentina-der-frantz-mangersnes-arbeidde.html>
- Borchgrevink, A. & McNeish, J.A. (2007). *Review of Bistandsnemda's (Norwegian Missions in Development) work with indigenous peoples* (CMI Reports). Bergen: Christian Michelsens Institutt. Henta 17. januar 2017 frå <https://www.cmi.no/publications/file/2902-review-of-bistandsnemdas-norwegian-missions-in.pdf>
- Borgejordet, T. (2009). *Frivillig arbeid – et grensefenomen: en antropologisk undersøkelse av Misjonsalliansens volontørtjeneste i Bolivia*. Masteroppgåve. Oslo: Universitetet i Oslo. Henta 17. januar 2017 frå https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/16837/master_TonjexBorgejordet.pdf?sequence=2&isAllowed=y
- Brekke, T. (2002). *Gud i norsk politikk: religion og politisk makt*. Oslo: Pax.
- Bundy, D. (2009). *Visions of Apostolic Mission: Scandinavian Pentecostal Mission to 1935* (Studia Historico-Ecclesiastica Upsaliensia 45). Uppsala: Uppsala Universitet.
- Cárdenas F., F.B. (2009). *Conversión Evangélica de los indígenas Kichwas Cañaris*. Masteroppgåve. Quito: Facultad Latinoamericana de Ciencias Sociales. Henta 17. januar 2017 frå <http://flacsoandes.org/dspace/handle/10469/1392>
- Caritas Norge. (Udatert). Caritas Norge i Colombia. Henta 17. januar 2017 frå <http://www.caritas.no/caritas-norge-i-colombia/>
- Ceriani C., C. (2011). La misión pentecostal escandinava en el Chaco argentino: etapa formativa: 1914–1945. *Memoria americana*, 19(1), 117–141. Henta 17. januar 2017 frå http://www.scielo.org.ar/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1851-37512011000100005
- Dagsland, A. (2015, 16. oktober). Aktuell undervisning. Henta 17. januar 2017 frå <http://www.nlm.no/nlm/internasjonalt/soer-amerika/nyheter/aktuell-undervisning>
- Dagsland, H. (2011). Peru: økonomisk vekst og religiøst forfall? Nyheter, Sør-Amerika, Norsk Luthersk Misjonssamband. Henta 17. januar 2017 frå <http://www.nlm.no/nlm/internasjonalt/soer-amerika/nyheter/peru-oekonomisk-vekst-og-relgioest-forfall>
- Dagsland, H. (2012, 16. april). Besøk fra Fjellhaug. Nyheter, Sør-Amerika, Norsk Luthersk Misjonssamband. Henta 17. januar 2017 frå <http://www.nlm.no/nlm/internasjonalt/soer-amerika/nyheter/besoek-fra-fjellhaug>
- Dahle, L. (2013, 4. april). Møte med medier og misjon i Peru. Media Messages Matter – a bilingual blog from Lars Dahle. Henta 17. januar 2017 frå <http://larsdahle.no/mote-med-medier-og-misjon-i-peru/>
- Det Norske Misjonsselskap. (Udatert). Brasil. Henta 17. januar 2017 frå <https://nms.no/land/brasil/>
- Digni. (Udatert). Hva vi gjør. Henta 17. januar 2017 frå <http://digni.no/nb/digni-hva-er-det/hva-gjor-vi/>
- Donnella, J.A. (2007). *Like other people's children: The Danish West Indies Lutheran mission: A Caribbean prototype of liturgical inculturation*. Doktoravhandling. Madison, NJ: Drew University.

- Drange, L.D. (2014). Norsk misjon i Andes: et interkulturelt møte mellom nordmenn og urbefolkning. *Norsk tidsskrift for misjonsvitenskap*, 68(2), 83–104. Henta 17. januar 2017 frå <http://www.egede.no/tidsskriftsarkiv/norsk-misjon-i-andes-et-interkulturelt-m%C3%B8te-mellom-nordmenn-og-urbefolkning>
- Drange, L.D. (Under utgiving). Ecuador før og nå. (Manusutkast til kapittel om Santalmisjonen/Normisjon si historie i Ecuador, til jubileumsbok som Normisjon gir ut.)
- Espe, J.O. (2015). *Ein studie av Misjonsalliansens HIV/AIDS-prosjekt på El Alto, Bolivia*. Masteroppgåve. Volda: Høgskulen i Volda. Henta 17. januar 2017 frå <https://brage.bibsys.no/xmlui/handle/11250/2373251>
- Flower Pentecostal Heritage Center. (Udatert). Database. Brev skrivne av Marie Gunstad. Henta 17. januar 2017 frå https://ifphc.org/index.cfm?fuseaction=search.submitPeriodicalQuickSearch&SearchCriteria=Gunstad%2C%20Marie&PeriodicalsToSearch=1%2C8%2C12%2C11%2C13%2C10&FullTextIndex_SearchType=all&SortedBy=Title&search_MonthFrom=1&search_DayFrom=1&search_YearFrom=1850&search_MonthTo=6&search_DayTo=23&search_YearTo=2016&referrer=search.morePeriodicalsByCreator&search_referrer=search.morePeriodicalsByCreator&periodicalResort=Title
- Gilje, T. (2013, 29. november). Engasjert debatt om bibelsyn. *Dagen*. Henta 17. januar 2017 frå http://www.dagen.no/Meninger/Engasjert_debatt_om_bibelsyn-67801
- Gutiérrez, G. & Müller G.L. (2015). *On the Side of the Poor: The Theology of Liberation*. Maryknoll, NY: Orbis.
- Heitmann, S.M. (2014, 8. oktober). Forfølgelse av kristne i Latin-Amerika. *Vårt Land* (Verdidebatt). Henta 17. januar 2017 frå <http://www.verdidebatt.no/innlegg/11529507>
- Hindar, F. (1996). Kaleb Hindar i Paraguay: historien om den første norske misjonær i Paraguay. Henta 17. januar 2017 frå http://www.pymisjon.com/Guarani/kaleb_01.htm
- Hurd, E.S. (2015). *Beyond Religious Freedom: The New Global Politics of Religion*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Iglesia Dinamarquesa en Buenos Aires. (Udatert). Historia. Henta 17. januar 2017 frå <http://iglesiadanesa.com.ar/quienes-somos/historia/>
- Iglesia Evangélica Luterana del Ecuador «El Adviento». (2002). Palabras sobre la historia de la Iglesia Luterana El Adviento. Henta 17. januar 2017 frå <http://www.iglesialuterana.ec/espanol/historia/>
- Iversen, G. (1946). *Blant indianere i 35 år: Berger N. Johnsens misjonsarbeid i Argentina*. Sarpsborg: Johansen & Larsen, Bok- og Aksidenstrykkeri. Henta 17. januar 2017 frå <http://m.dfef.no/artikkel/94/Blant-indianere-i-35-%C3%A5r>
- Jaren, K. (Personleg kommunikasjon). E-post, 8. juli 2016.
- Jøssang, A.F. (1998). *Vinden blåser dit den vil: bilder fra Andes*. Oslo: Lunde.
- Jøssang, A.F. (2010). *Searching for a powerful Christ: An anthropology of religious conversion in Bolivia*. Doktoravhandling. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Jøssang, A.F. & Øyhus, A.O. (red.). (2012). *Religionens rolle i bistand og utvikling*. Kristiansand: Portal forlag.

- Kirkens Nødhjelp. (Udatert a). Cuba. Henta 17. januar 2017 frå <https://www.kirkensnodhjelp.no/her-jobber-vi/cuba/>
- Kirkens Nødhjelp. (Udatert b). Heimeside. Henta 17. januar 2017 frå <https://www.kirkensnodhjelp.no/>
- Lausanne Committee for World Evangelization. (2005). *Holistic Mission* (Occasional Paper 33). Henta 17. januar 2017 frå https://www.lausanne.org/wp-content/uploads/2007/06/LOP33_IG4.pdf
- Lausanne Movement. (Udatert). Heimeside. Henta 17. januar 2017 frå <https://www.lausanne.org/>
- Mikaelsson, L. (2001). *Kallets ekko: studier i misjon og selvbiografi*. Doktoravhandling. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Misjonsalliansen. (2014a). Frivillig i Sør-Amerika og Asia. Henta 17. januar 2017 frå <http://www.misjonsalliansen.no/hva-kan-du-gjoere/volontor>
- Misjonsalliansen. (2014b). Om Misjonsalliansen. Henta 17. januar 2017 frå <http://www.misjonsalliansen.no/artikkel/article/44076>
- Misjonsalliansen. (2016). Årsmelding 2015. Henta 17. januar 2017 frå http://www.misjonsalliansen.no/_service/14413/download/id/340273/name/A%CC%8Armelding_2015_Screen.pdf
- Nandrup, I. (2016). *Medlemsstatistikk Digni og NORME 2015*. Henta 30. januar 2017 frå http://norme.no/uploads/media/siste_Medlemsstatistikk_for_2015.pdf
- NLA Høgskolen. (2017). IKF208 Interkulturelt prosjektarbeid i Bolivia (utvikling og bistandsarbeid, religion, diakoni og etikk) (Vår 2017). Emnebeskrivelse. Henta 17. januar 2017 frå <https://nla.no/nor/student-side-bergen/eksamen/planer/emneplaner-/interkulturell-forstaelse-1/?&displayitem=2533&module=studieinfo&type=emne>
- NLA Høgskolen. (Udatert). Interkulturell forståelse. Henta 17. januar 2017 frå <https://nla.no/nor/studietilbud/interkulturelle-studier/ikf/interkulturell-forstaelse?lang=nor>
- NLM Peru Facebook. (Udatert). <https://nb-no.facebook.com/NlmPeru/>, sist vitja 17. januar 2017.
- Norsk Luthersk Misjonssamband (2011). NLM i Sør-Amerika. Henta 17. januar 2017 frå <http://www.nlm.no/nlm/internasjonalt/soer-amerika/nlm-i-soer-amerika>
- Norsk Luthersk Misjonssamband. (Udatert). Samfunnsutvikling. Henta 17. januar 2017 frå <http://www.nlm.no/nlm/stoett-oss/prosjekt-katalogen/soer-amerika/samfunnsutvikling>
- Norsk Råd for Misjon og Evangelisering. (2009a) Introduksjon. Om NORME. Henta 17. januar 2017 frå <http://norme.no/om-norme/introduksjon/>
- Norsk Råd for Misjon og Evangelisering (2009b). *Norsk Misjonsstatistikk 2008: tallene og trendene*. Henta 17. januar 2017 frå http://norme.no/uploads/media/Norsk-Misjonsstatistikk-2008_Notater.pdf
- Opheim, B. (2013, 27. desember). Blander gjerne tro og bistand. *Dagen*. Henta 30. januar 2017 frå http://www.dagen.no/Kristenliv/Blander_gjerne_tro_og_bistand-68960
- Oslo senteret. (Udatert). Religion og utvikling. Henta 17. januar 2017 frå <http://www.oslocenter.no/projects/religion-and-development/>

- Oslosenteret for fred og menneskerettar & Utanriksdepartementet. (2012). *Innblikk i forholdet mellom religion og utvikling: En rapport for prosjektet Religion og utvikling 2011–2012*. Henta 17. januar 2017 frå <http://www.oslocenter.no/wp-content/uploads/2012/03/Endelig-Rapport-om-Religion-Utvikling.pdf>
- Pew Research Center. (2014, 13. november). *Religion in Latin America: Widespread Change in a Historically Catholic Region*. Henta 17. januar 2017 frå <http://www.pewforum.org/2014/11/13/religion-in-latin-america/>
- Rolfsen, T. (2007, 13. november). God evaluering for misjonsorganisasjoner. Henta 17. januar 2017 frå <http://www.misjonsselskap.no/sider/tekst.asp?side=1176>
- Røsvik V., Å. (2016, 22. juli). Teltmøte på 4300 meters høgde. Henta 17. januar 2017 frå <http://www.normisjon.no/post/5179797/teltmote-pa-4300-meters-hogde>
- Røsvik V., Å. (Personleg kommunikasjon). E-post, 28. juli 2016.
- Sjømannskirken. (Udatert a). Historien. Henta 17. januar 2017 frå <http://arkiv.sjomannskirken.no/historien>
- Sjømannskirken. (Udatert b). Sjømannskirken i Buenos Aires. Henta 17. januar 2017 frå <https://arkiv.sjomannskirken.no/historien/kirke/buenos-aires/>
- Sjømannskirken. (Udatert c). Sjømannskirken i Rio de Janeiro og reisetjenesten i Sør-Amerika. Henta 17. januar 2017 frå <https://arkiv.sjomannskirken.no/historien/kirke/rio-de-janeiro/>
- Solheim, E. (2010, 12. august). Ta Gud alvorlig. *Aftenposten* (kronikk). Henta 17. januar 2017 frå <http://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/Ta-Gud-alvorlig-213945b.html>
- Solvoll, O. (2012). Misjonshistorikk for Argentina: ånden falt som et kanonskudd. *Det gode budskap*, 108(10), 22–23. Henta 17. januar 2017 frå https://issuu.com/defrieevangeliskeforsamlinger/docs/108_2012_10
- Stanley, B. (2009). *The World Missionary Conference, Edinburgh 1910* (Studies in the history of Christian missions). Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Sylte, T. (2014, 19. september). Kristen vranglære har rammet urfolk. *Vårt Land*.
- Sæther, S.A. (red.). (2015). *Expectations Unfulfilled: Norwegian Migrants in Latin America, 1820–1940* (Studies in Global Social History 24). Leiden: Brill.
- Tulluan, O. (2012, 12. desember). Noen tanker om misjonsstrategi i lys av nådd-unådd. Guri og Ola på viddene: På nye eventyr i Peru. Henta 17. januar 2017 frå <https://olapaaviddene.wordpress.com/2012/12/12/noen-tanker-om-misjonsstrategi-i-lys-av-nadd-unadd/>
- Utanriksdepartementet. (Udatert). COL-12/0011 – Caritas Peace Program Colombia. Utenriksdepartementets tilskuddsportal. Henta 17. januar 2017 frå <http://udtilskudd.regjeringen.no/#/nb/agreement?agreementNo=COL-12/0011>
- VID (2017). Main events in the history of NMS. Henta 17. januar 2017 frå <http://www.mhs.no/arkiv/?331>
- Viumdal, J.E. (2007, 13. november). Evaluering utfordrer fordommer. Henta 17. januar 2017 frå http://www.pymisjon.com/Guarani/bn_13112007.htm
- Western H. (2007). Fra Jevnaker til Chile – historien om misjonæren Nils Gunstad. *Årbok for Hadeland 2007*, s. 66–72. Brandbu: Årbokutvalget i Gran, Jevnaker og Lunner.